

Аубакирова Қ.Қ.,
Мустафаева А.А.

**Мәмлүк-қыпшақ тіліндегі
«Әл-қауанин» жазба
ескерткіші: текстологиялық
талдау**

Aubakirova K.K.,
Mustafayeva A.A.

**Written Monument
«al-Qawanin» in the
Mamluk-Kipchak language:
textological analysis**

Аубакирова К.К.,
Мустафаева А.А.

**Письменный памятник
«аль-Кауанин»
на мамлюкско-кыпчакском
языке: текстологический
анализ**

Берілген мақалада мәмлүктер билігі кезіндегі мәмлүк-қыпшақ тілінде жазылған «Әл-Қауанин» жазба ескерткішіне текстологиялық талдау жасалған.

Түйін сөздер: «Әл-Қауанин», түркі-қыпшақ тілі, жазба ескерткіштер, грамматикалық еңбектер, текстологиялық талдау.

The article considers the textological analysis of written monument al-Kawanin» written in the Mamluk-Kipchak language during the authority of Mamluks.

Key words: «Al-Qawanin», the Turkic-kipchak language, written monuments, grammar books, textological analysis.

В данной статье делается текстологический анализ письменного памятника «аль-Кауанин», написанного на мамлюкско-кыпчакском языке во время мамлюкского правления.

Ключевые слова: «аль-Кауанин», тюркско-кыпчакский язык, письменные памятники, грамматические труды, текстологический анализ.

**МӘМЛҮК-ҚЫПШАҚ
ТІЛІНДЕГІ
«ӘЛ-ҚАУАНИН»
ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШІ:
ТЕКСТОЛОГИЯЛЫҚ
ТАЛДАУ**

«Әл-қауанин әл-куллия лидабт әл-луға әт-туркийя» («Түркі тілінің толық жүйеленген ережелер жинағы») – XV ғасырдың басына қарай Каирде қыпшақ тілінің ерекшелігі туралы кең тараған «насх» жазу үлгісі бойынша ортағасырлық классикалық араб тілінде араб алфавиті мен грамматикалық жүйесі бойынша жазылған еңбек. Қолжазба көлемі 85 парақтан, 169 беттен тұрады. Әр бетте 13 жол бар. Қыпшақ сөздері қызыл сиямен, ал араб тіліндегі түсіндірмесі қара сиямен жазылған. Қолжазба таза, айқын әрі түсінікті қолмен жазылған. Ескерткіштің авторы мен жазылу уақыты белгісіз. Түркітанушы ғалымдар аталған қолжазба XIV-XV ғасырларда мәмлүк-қыпшақтар билік еткен Мысырда жазылған деп топшылайды. Еңбектің жалғыз нұсқасы Стамбұлдағы Сүлеймания кітапханасының Шаһид Али Паша бөлімінде №1559 қатарда сақталған [1, 37 б.].

Қазақ энциклопедиясындағы «Әл-қауанин әл-куллия лидабт әл-луға әт-туркийя» атты мақалада мәмлүк қыпшақтарының тілін үйретуге арналған грамматикалық трактат екі бөлімнен тұрады, бірінше бөлім грамматика, екінші бөлім қысқаша сөздік (шамамен 900 қыпшақ сөзі) деп көрсетілген [2].

Қолжазбаның түпнұсқасын 1928 жылы Му'аллим Килисли Риф'ат Білге атақты түрік ғалымы Мехмед Фуад Көпрүлүзденің алғы сөзімен Стамбұлда жариялаған. Риф'ат Білге өз еңбегінде бұл жәдігерді мәтін ретінде беріп, кейбір жерлерінде беттің соңында анықтама беріп отырған.

1937 жылы мажар ғалымы Ш. Телегди Риф'ат Білгенің еңбегін басшылыққа ала отырып Будапеште «Араб әліпбиімен жазылған түркі тілінің грамматикасын» қайта бастырып шығарған. Ғалым жазба ескерткіштің мазмұны мен грамматикалық ерекшеліктерін неміс тілінде жазды.

1999 жылы Анкара қаласында Түрік тілі қоғамында «Түркия түрікшесі және тарихи кезеңдердегі жазба тілдер грамматикасы» атты жоба аясында Реджеп Топарлы, М. Сади Чөгенли, Невзат Н. Ианык аталған еңбектің түпнұсқасын (факсимилесін) түрікше аудармасымен бастырып шығарған.

Мехмед Фуад Көпрүлүзаде С.П. Мелиоранскийдің «Ибн Муханна», Төре Юсуптың «Он төртінші ғасырдағы түркі жәдігерліктері», Наджиб Қасым Бектің «Мысырдағы түркіменше бір кітап» атты еңбектерінде «Әл-қауанин...» ескерткіші туралы айтылғанымен, әлі толық зерттеуді қажет ететінін айтады [3, 5-6 бб.].

Бұл жәдігер туралы Нидерлан ғалымы, түркітанушы Роберт Ермерстің 1995 жылы жарық көрген «Turkic Forms in Arabic Structures: the description of Turkic by Arabic Grammarians» атты еңбегінде де сөз болады [Роберт Ермерстің «Turkic Forms in Arabic Structures: the description of Turkic by Arabic Grammarians»]. Автор өз еңбегінде мәмлүктер билігі тұсында дүниеге келген түркі-қыпшақ тілі туралы жазылған жәдігерлер туралы мәліметтер береді. Оның ішінде «әл-Қауанин» шығармасына жалпы сипаттама беріп, оның зерттелу тарихына қысқаша шолу жасайды. Ғалымның зерттеу жұмысының нәтижесінде «Китаб әл-Идрәктің» жиегінде жазылған белгісіз еңбектің «әл-Қауанин» қолжазбасына біраз ұқсастығы анықталған [4, 35 б.].

Зерттеу жұмысының нысаны ретінде алынып отырған «әл-Қауанин» қолжазбасында түркі-қыпшақ тілі жүйесіндегі грамматикалық категорияларды жіктеу, топтастыру барысында «الفصل», «الباب», «الضرب», «القسم» ұғымдары қолданылған. Осы аталған атаулар «Китаб әл-Идрәктің» жиегінде жазылған белгісіз еңбекте де қолданылады.

Мухамедова З.Б. 1973 жылы жарияланған «Исследование по истории туркменского языка XI-XIV в.в.» атты еңбегінде түркімен тілінің даму тарихын қарастыра отырып, мәмлүктер билігі тұсында дүниеге келген жазба ескерткіштердің тілдік материалдарын кеңінен қолданады. Онда ғалым «әл-Қауанин» шығармасына сілтеме жасап, ескерткіштің құрылымы мен ондағы жекелеген сөздерге тоқталады [5].

Ортағасырдағы мәмлүк-қыпшақ тіліндегі ескерткіштерді зерттеу нысанына алған өзбек ғалымы Э.И. Фазыловтың «Староузбекский язык хорезмийские памятники XIV в.» атты ғылыми еңбегінде «Әл-Қауанин...» жазба ескерткіші туралы мәліметтер берілген [6]. «Әл-қауанин» қолжазбасының құрылымдық жүйесі, жазылу мақсаты, тілдік материалдардың түзілу әдісі, берілу тәсілі жөнінде қызғылықты анықтама берген автор өзінің аты-жөні,

ескерткіштің жазылу уақыты жөнінде мәлімет келтірмеген. Бізге жеткені аты-жөні белгісіз автордың «Әл-қауанин...»-ді ұстазы Махмуд Сайдулад Аднанға және ұстазының достарына, олардың түркі тілінің қыры мен сыры туралы сұрақтарына жауап ретінде арнайы жазғандығы. Автор өз сөзінде «...олардың сұрақтарына жауап бердім, олардың талаптары орынды. Бұл мықты шығарманы жаздым, ...бұ басқаларға өте пайдалы іс» /қолжазба, 3, 10-13/¹ – деп атап көрсетеді [7, 12 б.].

Ғалым бұл жерде автордың ұстазы Махмуд Сайдулад Аднан дегенді қолжазбаның төмендегі үзіндісін негізге ала отырып айтса керек.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمَسْبُوحِ بِكُلِّ لِسَانِ الْمَوْجُودِ فِي كُلِّ مَكَانِ الَّذِي مِنْ بَعْضِ آيَاتِهِ تَعَاقُبُ الْمَلَوَانِ وَ الْاِخْتِلَافُ الْاَلْسِنَةِ وَ الْاَلْوَانِ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَي سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ لَدِ عَدْنَانَ الْمَبْحُوثِ إِلَى الْاَحْمَرِ وَ الْاَسْوَدِ وَ الْاِنْسِ وَ الْجَانِ وَ عَلَي الْاِهْ وَ اصْحَابِهِ الَّذِينَ اعَزَّ اللَّهُ بِهِم الْاِيْمَانَ صَلَاةً تَدْوِمُ وَ تَتَجَدَّدُ تَتَجَدَّدُ الزَّمَانِ.

Бірақ біздің аудармамызда бұл үзінді төмендегідей аударылды:

«Барлық тілмен дәріптелген, барлық жерде бар болған, күн мен түннің ауысуы, тілдер мен реңдердің әртүрлі болуы кейбір белгілерінен болған Аллаға мадақ. Қызыл және қара өңділерге, адамзат пен жындарға жіберілген Аднан ұрпақтарының төресі Мұхаммедке және Алла Өзіне имандарын берік еткен оның үрім-бұтағы мен сахабаларына заманның өзгеруімен бірге Алланың үздіксіз салауаты болсын» [Қолжазба, 1 б.].

Мұндай азды-көпті қателіктер «Әл-қауанин» туралы айтқан кейбір ғалымдардың еңбектерінде де кездесіп отырады. Сондықтан бұл жәдігерді қайта қарып, жан-жақты зерттеу қажет.

Қазақстанда С. Дүйсенов өзінің «Әл-қауанин әл-куллияа лидабт әл-луғати әт-туркийя – Түркі тілінің толық жүйеленген ережелер жинағы (мазмұны, графикасы, орфографиясы, фонетикасы)» атты еңбегінде «Әл-қауанин» ескерткішінің құрылымдық жүйесі, жазылу мақсаты, тілдік материалдың түзілу әдісі мен фонетикалық ерекшеліктерін зерттеген. Ғалым түркітану саласындағы күрделі мәселелердің бірі болып табылатын араб әліпбиімен жазылған түркі тіліндегі ескерткіштердегі графикалық белгілердің фонологиялық интерпретациясын жасаған. Дегенмен, автор өз жұмысында ескерткіштің фонетикалық жағын

жан-жақты қарастыра отырып, қолжазба әлі де болса зерттей түсуді қажет ететінін айтады (7, 8 б.). Еңбекте «әл-Қауанин...» тіліндегі дауысты және дауыссыз дыбыстардың графикалық берілуі мен емлесі, қолжазбаның дыбыстық жүйесі, дауысты дыбыстардың үйлесімі, дауыссыздардың тіркесі және қосарлануы, дауысты және дауыссыз дыбыстардың түсіп қалуы, қыстырынды дыбыстар, дыбыс алмасуы және әрбір фонеманың қолданылу ерекшелігі, жалпы айтқанда ескерткіштің графикалық, орфографиялық және фонетикалық ерекшеліктері туралы айтылады.

«Әл-Қауанин» жазба жәдігерінің құрылымдық жүйесі мен тілдік материалдарына талдау жасамай тұрып, ескерткіштің жазылу мақсатын анықтап көрелік. Себебі белгілі бір дәуірде өмір сүріп, саналы қызметінің нәтижесі ретінде еңбек жазып қалдырған адамның сол шығармасы қашан да болсын нақты бір мақсатты көздейді. Ол туынды сондай-ақ, өз мазмұнында жазылған дәуірі мен ортасы жайлы кейінгі кезеңдер үшін құнды мәліметті қамтып тұрады. Өткен дәуірлер жазбаларын оқып-зерттеу барысында олардың туу себептерін ғана анықтап қоймай, сол еңбектерді туындатқан қоғам, саяси, экономикалық, ғылыми, мәдени орта жайлы да жан-жақты логикалық сараптама жүргізудің маңызы үлкен. Себебі, өткеннен бүгінге жеткен туынды – белгілі бір ортаның, тұтас қоғамның, мәдениет пен тарихтың бөлшегі, оның авторы сол қоғамның мүшесі, сол дәуірдің рухын кейінге жеткізуші тұлға [8, 197 б.].

«Әл-Қауанин» қолжазбасын зерттеу барысында автордың аты-жөні мен жәдігердің жазылған уақыты туралы ешқандай мәлімет табылмағанымен, автор еңбектің жазылу мақсаты туралы біраз хабар береді.

بعد فقد تكرر سوال السادة الاخوان اعزهم الله تعالى في
وضوح قواعد كلية اللغة التركية تكون في معنى الترجمان فاجبتهم
الى سوالهم قضا لحقهم و ان كنت لست من فرسان هذا الميدان و
وضعت هذا المصنف اللطيف و ارجو الله تعالى انه كان و
المقصود و ان وان لامحتاج الناظر فيه لغيره في هذا الشأن و
رتبته على مقدمة و ثلاثة ابواب و خاتمة راجيا من الله حسن
الخاتمة و سميته بالقوانين الكلية لصبط اللغة التركية

Түркі тілінің толыққанды ережелерін анықтамалық ретінде шығаруыма ардақты ағайындардың – Алла оларды құрметіне бөлесін – сұранысы көбейе берген соң, бұл саланың майталманы болмасам да, сұраныстарын орындау мақсатында осы қызықты

еңбекті қолға алдым. Алла Тағаладан бұл еңбектің толыққанды болып, көздеген мақсатына жетуін, бұл еңбекке қарағандар өзгенің көмегіне мұқтаж болмауын тілеймін. Алладан жақсы бір біткен жұмыс болуын тілей отырып, кіріспеден, үш бөлімнен және бір соңғы бөлім етіп реттестірдім және оны «әл-Қауәәнину-л-куллийә ли-дабти-л-луғати-т-туркиййә» (القوانين الكلية لصبط اللغة التركية) деп атадым [Қолжазба, 1б-2 а].

«Әл-Қауанин» жазба ескерткішінің жазылу мақсаты жоғарыда келтірілген үзінділерден көрініп тұрғандай автор өмір сүріп отырған қоғамда түркі-қыпшақ тіліне деген сұраныстың жоғары болуымен тікелей байланысты. Сол дәуірде мәмлүк-қыпшақ тілінде сөйлеушілердің көптігі және көптеген адамдардың асқан қызығушылықпен тілді үйрену үшін ережелер жинағын жасауға өтініш білдіргендіген байқауға болады. Мәмлүктер билігі тұсында Мысырда таққа келген сұлтандар мен лауазымды тұлғалардың көбі өз ана тілінде сөйлегені де белгілі. Олар өз кезегінде мәмлүк қыпшақ тілін таратуға қолайлы жағдай жасап отырған. Бұған қолжазба авторының жоғарыда келтірілген сөздері дәлел бола алады. Аталған бір ғана қолжазбада келтірілген мәліметтердің өзінен-ақ мәмлүктер билігі тұсында Мысырда түркі-қыпшақ тілінің үлкен маңыздылыққа ие болғанына көз жеткізе аламыз. Ал дәл осы тұста Мысырда көлемі мен мазмұны жағынан әртүрлі мәмлүк-қыпшақ тілінде жазылған бірнеше сөздіктермен қатар грамматикалық еңбектердің біразы қазіргі кезге дейін сақталған.

Жазба ескерткіштің құрылымдық жүйесі, тілдік материалдардың түзілу әдісі, берілу тәсіліне келер болсақ, қолжазба кіріспеден, үш бөлімнен және қорытындыдан тұрады. Оның көп бөлігі түркі-қыпшақ тілінің грамматикасына арналған [3, 58 б.].

Автор кіріспе бөлімін бісміләдан, Алланы мадақтап, пайғамбарымыз бен оның сахабаларына, аднан ұлдарына салауат айтудан бастайды. Сонымен қатар еңбектің жазылуына түрткі болған себептер мен жазылу мақсаты, еңбектің атауы мен құрылымы туралы айтады. Автордың айтуы бойынша түркі тілінің толық ережелер жинағын көптеген адамдар өтініші бойынша жазса керек. Сонымен қатар, ол өзінің осы саланың шебері емес екенін ескерте отырып, кемшіліктер мен қателіктер болса кешіріммен қарауды сұрайды. Сонымен қатар

«Түркі тілінің толық жүйеленген ережелер жинағының» авторы өзінің түркі тегінен шықпағандығын, бірақ түркі тілінде сөйлейтін таныстары мен достарынан естіп үйренгендігі туралы да айтып өтеді.

Автор әрі қарай «المقدمة» («кіріспе, алғысөз») деп аталатын бөлімде түркі тілінің фонетикалық ерекшеліктері, графикалық, дыбыстық жүйесіне тоқталып, осы тілдің өзіне ғана тән дыбыстарға сипаттама береді. Қолжазба авторы түркі-қыпшақ тілінде 28 дыбыс, 21 әріп бар екенін көрсетеді және араб тілінің дыбыстық жүйесіне ғана тән, қыпшақ тілінің фонетикалық жүйесінде жоқ алты әріпке ерекше тоқталып, оқырмандарға ескерту жасайды. Бұл әріптерге мыналар жатады: «ث، ح، ه، ز، ظ، ف». Сонымен қатар тек қыпшақ тіліне тән ерекше дыбыстардың араб тілінің фонетикалық жүйесі арқылы графикалық таңбалармен берілу жолдарын да түсіндіріп өтеді. Бұл жерден автордың қыпшақ тілін жақсы меңгергендігі және сол кездегі дыбыстарды таңбалау мәселесін ұтымды шешкенін байқауға болады. Аталған «әл-муқаддима» бөлімі 23 жолдан тұрады. Қолжазбада түркі-қыпшақ тіліне ғана тән ерекше дауысты дыбыстарды графикалық тұрғыда беру үшін араб тілінде қысқа дауысты дыбыстарды білдіретін харәкәт деп аталатын «фатха», «каса», «дамма» көмекші белгілер мен әлсіз әріптер немесе созылық дауыстылар «алиф», «уау», «иаи» немесе «һа» әріптері қолданылған. Соңғы графикалық таңбалар көп жағдайды жеке қолданылса, кейде харәкәттар, яғни көмекші белгілермен бірге жазылуы да кездесіп отырады. Қолжазбадағы дауысты дыбыстарды таңбалауда қолданылған жоғарыдағы ерекшеліктерді Асираддин Абу Хайяның «كتاب الادراك للسان الاتراك» («Түркі тіліне түсіндірме кітап»), Жамаладдин ат-Туркидің «كتاب البلغة المشتق و في اللغة الترك و القبيحاق» («Түркі және қыпшақ тіліндегі») «كتاب مجموع» «ترجمان تركي و عجمي ومغلي و فرسي» белгісіз автордың «القوانين الكلية لضبط اللغة التركية» («Түркі тілінің толық жүйеленген ережелер жинағы»), «كتاب التحفة الذكية في اللغة التركية» («Түркі тілі туралы жазылған ерекше сыйлық»), «كتاب الدرّة المضیة في اللغة التركية» («Түркі тілінің жарқын інжумаржаны әрі толық жазылып біткен кітап») сияқты мәмлүктер билігі тұсында түркі-қыпшақ тілінде жазылған басқа да ортағасырлық еңбектерден де көруге болады.

Қолжазба авторының тілдік жүйесі мүлдем ерекше түркі-қыпшақ тілінің грамматикасын баяндау барысында тек осы тілге ғана тән дыбыстарды араб тілі графикалық таңбалары арқылы берудегі шеберлігін және түркі-қыпшақ тілі мен араб тілін жақсы білетіндігін байқауға болады.

Қолжазбада «әл-Муқаддима» бөлімінен кейінгі тарау «әл-Фаслу» деп аталатын үш бөлімшеден тұрады. 33 жолдан тұратын «الفصل» (бөлім) деп аталатын кіріспенің бірінші бөлімінде (26-36) кейбір сөздердегі дыбыстардың алмасуы туралы айтылады. Автор нақты мысалдар келтіру арқылы әдеби тіл мен ауызекі тілдегі дыбыстық ерекшеліктер мен өзгерістерге жан-жақты тоқталады.

11 жолдан тұратын «الفصل» (бөлім) деп аталатын екінші бөлімде (36-46) ауызекі сөйлеу тілінде түсіп қалатын кейбір дауыссыз дыбыстардың ерекшеліктері туралы айтылады. Автор мәмлүк-қыпшақ тілінде «ق، غ، س، ي» сияқты дауыссыз дыбыстар сөйлеу барысында түсіп қалатындығын нақты мысалдар беру арқылы көрсетеді. Бұл бөлімнен мәмлүк-қыпшақтардың ауызекі сөйлеу тілі мен әдеби тілі арасындағы фонетикалық ерекшеліктерді көруге болады.

«الفصل» (бөлім) деп аталатын үшінші бөлімде (46-56) қолжазбаның құрылымдық жүйесі мен түзілу әдісі туралы айтылады. Аталған бөлімше 20 жолдан тұрады. Ибн әл-Хаббаз ан-Нахуиға сілтеме жасай отырып, араб тіліндегі жалпы сөздердің үш топтан тұратынын басшылыққа алған қолжазбаның авторы өзінің түркі тілінің грамматикасы туралы айтылған еңбегін негізгі үш бөлімге, яғни есім сөздер, етістік және көмекші сөздерге бөлетінін айтады. Сонымен қатар түркі-қыпшақ тілінде осы үшеуінің ішінде етістіктің үлкен қызмет атқаратындығы да ескертіледі.

قال بن الخباز النحوي و لا يختص الانحصار الكلمة في الانواع الثلاثة بلغة العرب لان الدليل الذي دل على ذلك عقلي و الامور العقلية لا تختلف باختلاف اللغات انتهى فلذلك كانت ابواب هذا المختصر ثلاثة باب للاسم و باب للفعل و باب الحرف

Бөлім: Сөздер үш топқа бөлінеді. Олар: есім, етістік және көмекші сөздер. Грамматист Ибн әл-Хаббаз: «Сөздердің үш топқа бөлінуі араб тіліне ғана қатысты емес. Өйткені олай бөліну ақылы тұрғыда болды. Ақылы дүниелер барлық тілде бірдей». Сондықтан да бұл кішкене кітап үш тараудан

тұрады. Олар: есімдер, етістіктер және көмекші сөздер [5а, 8-13 жолдар].

Қолжазбаның негізгі бөлімі төмендегідей үш тараудан тұрады:

1) Бірінші бөлімі етістік және оған қатыстылар («الباب الاول في الفعل و متعلقاته و لواحقته»);

2) Есім сөздер және оған қатыстылар («الاسم و متعلقاته الثاني في»);

3) Көмекші сөздер («الحروف»).

Етістікке байланысты бірінші бөлімде түркі-қыпшақ тіліндегі етістіктің грамматикалық категориялары, олардың түрлері, сөйлемдегі қолданысы жайлы айтылады. Бұл бөлімнің бірінші тармағы етістіктің бұйрық райына арналады (5б-9а). Қолжазба авторы түркі-қыпшақ тілінің грамматикасына араб тілі грамматикасының жүйесі негізінде сипаттама бере отырып, олардың айырмашылығы мен ерекшеліктеріне де көңіл аударады. Бұл бөлімде түркі-қыпшақ тіліндегі бұйрық рай категориясы, оның жасалу жолы, қолдану жолдары, жұрнақ жалғануда өзгеріске ұшырау тәсілдері туралы жан-жақты баяндалады. Жаққа, түрге байланысты бұйрық рай етістігі жұрнақтарының өзгеріске ұшырауы нақты мысалдар арқылы көрсетіледі. Сонымен қатар, түркі тілінің түркімен тілінен ерекшеліктері де мысалдар арқылы айтылып отырады. Етістіктің бұйрық рай категориясына арналған бұл тарау жалпы көлемі 81 жолдан тұрады.

Қолжазбаның соңғы бөлімінде семантикалық топтарға жіктелген шамамен алты беттен тұратын сөздердің арабша-қыпшақша аудармасы берілген. Нидерланд түркітанушысы Роберт Ермерстің зерттеуі бойынша бұл бөлімде 500 сөз [4, 28 б.], ал Қазақ энциклопедиясындағы «Әл-қауанин әл-куллия лидабт әл-луғати-т-туркийя» атты мақалада 900 сөз берілген деп көрсетілген [2, 182 б.] Ал С. Дүйсеновтың зерттеу жұмысында бұл бөлім туралы ешнәрсе айтылмайды.

Аталған еңбекте түркі-қыпшақ тілінің грамматикасы араб тілінің грамматикалық жүйесі негізінде түсіндіріледі. Барлық грамматикалық тұлғалар арабша атаумен аталып, түркі-қыпшақ тілінен иллюстрациялық материалдар беру арқылы түсіндіріледі. Автор түркі-қыпшақ тілінде етістіктің үлкен маңыздылыққа ие және кең қолданыста болатындығын ескере отырып, етістіктің негізгі формасы ретінде етістіктің жекеше түр, екінші жақта тұрған бұйрық райлы етістік қолданылатынына ерекше назар аударған. Ал араб тілінде етістіктің үшінші жақ өткен шақтағы ертегінің жекеше түрі етістіктің негізгі формасы ретінде алынады.

Ондағы иллюстрациялық материалдар ретінде қолданылған лексикалық бірліктердің графикалық ерекшеліктері мен оның грамматикалық көрсеткіштерін айқын көрсету үшін автор түбір сөздер мен қосымшаларды арнайы бірнеше мысалдар келтіру арқылы бөліп көрсетеді. Әрбір бөлімде иллюстрациялық материалдар ретінде түркі-қыпшақ тіліндегі сөздер қолданылып, арабша аудармасы беріліп отырған. Автор осындай нақты материалдармен қатар мысал ретінде алынған сөздің әдеби және ауызекі тілдегі қолданысын, грамматикалық категорияларды жасаудың бірнеше жолдарын, олардың қолданыс ерекшеліктері мен дұрыс-бұрыстығына өз тарапынан баға беріп, жан-жақты сипаттама жасаған. Қолжазбада келтірілген тараулар мен бөлімдер арасындағы лексика-семантикалық байланыстар айқын байқалады. Сондай-ақ «әл-Қауанин» жазба ескерткішінде түркі-қыпшақ тілінің грамматикалық көрсеткіштері мен тілдік ерекшеліктері дәстүрлі араб тілі грамматикасы негізінде түсіндірілуі жалпы оқырмандар мен сол кезде үлкен сұранысқа ие болған мәмлүк-қыпшақ тілін үйренушілер үшін қолайлы әрі жеңіл болса керек.

Әдебиеттер

- 1 Halasy Kun, Hayriye Gul, Musa Salan. Memluk kipchak dil arashtyrmalary ve Istanbuldaki el yazmalary // Dil arashtyrmalary. – Ankara, 2013. P. – 13.
- 2 «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998, I том, – 182 б.
- 3 Recep Toparly, Sadi Gogenli, nevzat H. Yanyk. El-kavaninul-kulliyee li-zabtil-lugatit-turkiyye. – Ankara, 1999. – 137 б.
- 4 Robert Ermers. Turkic Forms in Arabic Structures: the description of Turkic by Arabic Grammarians. – Nijmegen, 1995. P. – 260.
- 5 Мухамедова З.Б. Исследование по истории туркменского языка XI-XIV в.в. – Ашхабад, 1973.

6 Фазылов Э.И. Староузбекский язык хорезмийские памятники XIV в. – Ташкент, 1986.

7 Дүйсенов С., Я.Кенан. Түркі тілінің толық жүйеленген ережелер жинағы жазба ескерткіші (XIII-XV ғ.). – Түркістан, 2004. – 316 б.

8 Қалиева Ш.С. «Шығыстану» мамандығында араб тіліндегі жазба деректерді оқыту әдістемесі // Профессор Ө.Күмісбаевтың шығармашылығы және шығыстану мәселелері» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары жинағы. – Алматы, 2014.

References

1 Halasy Kun, Hayriye Gul, Musa Salan. Memluk kipchak dil arashtyrmalary ve Istanbuldaki el yazmalary // Dil arashtyrmalary. – Ankara, 2013. – P. 13.

2 «Kazakstan»: Ultyk jenklopedija / Bas redaktor A. Nysanbaev – Almaty: «Kazak jenciklopedijasy», 1998, I tom. – 182 b.

3 Recep Toparly, Sadi Gogenli, nevzat H. Yanyk. El-kavaninul-kulliyeye li-zabtil-lugatit-turkiyye. – Ankara, 1999. – 137 б.

4 Robert Ermers. Turkic Forms in Arabic Structures: the description of Turkic by Arabic Grammarians. – Nijmegen, 1995. – P. 260.

5 Muhamedova Z.B. Issledovanie po istorii turkmenskogo yazyka XI-XIV v.v. – Ashhabat, 1973.

6 Fazylov E.I. Starouzbekskiy yazyk horezmeiskie pamyatniki XIV v. – Tashkent, 1986.

7 Duisenov S., Ya. Kenan. Turki tilinin tolyq juielengen erezheler jinagy jazba eskertkishi (XIII-XV g.). – Turkistan, 2004. – 316 b.

8 Qalieve Sh.S. «Shygystanu» mamandygynda arab tilindegi jazba derekterdi ogytu adistemesi // Professor O. Kumisbaevtin shygarmashylygy jane shygystanu maseleleri atty halyqaralyq gylymi-tajiribelik konferensiya matrialdary jinagy. – Almaty, 2014.